

Б. Г. САВЧЕНКО. ДО ПИТАННЯ ФІДУЦІАРНОСТІ ТА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДОГОВОРУ УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ

Розглядаються питання фідучіарності та правової природи договору управління майном. Аналізуються позиції вітчизняних та зарубіжних науковців, пропонується авторська характеристика правової природи та фідучіарності договору управління майном.

Ключові слова: договір управління майном, довірчий, правова природа, речово-правовий характер, зобов'язально-правовий характер.

Рассматриваются вопросы фидуциарности и правовой природы договора управления имуществом. Анализируются позиции отечественных и зарубежных ученых, предлагается авторская характеристика правовой природы и фидуциарности договора управления имуществом.

Ключевые слова: договор управления имуществом, доверительный, правовая природа, вещно-правовой характер, обязательно-правовой характер.

The article considers questions of fiducial feature and legal nature of trust agreement, the analysis of the points of view of native and foreign scientists, the author's characteristic of legal nature and fiducial feature of trust agreement.

Key words: trust agreement, fiducial, legal nature, estate character, obligative character.

Договір управління майном – відносно новий інститут цивільного права, легітимований національним законодавством. Російські дослідники М. Брагінський та В. Вітрянський¹ слушно зазначають, що остання радянська кодифікація цивільного законодавства дозволила позитивно вирішити питання правового захисту так званих непоіменованих договорів (*sui generis*), тобто договорів прямо не передбачених законом: частина договірних конструкцій, що сформувалася у той час, була включена в чинний Цивільний кодекс Російської Федерації (далі – ЦК РФ) (маються на увазі агентський договір, довірчого управління майном, комерційної концесії тощо). Аналогічна ситуація склалася і в Україні з прийняттям у 2003 році нового Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), до якого було введено главу 70 – «Управління майном».

Доречно зазначити, що у ч. 1 ст. 1089 проекту ЦК України договір довірчого управління майном визначався як договір, за яким «одна сторона (установник управління) передає іншій стороні (довірчому управителю) на певний строк майно у довірче управління, а інша сторона зобов'язується здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або особи, зазначеної ним (вигодонабувача)». Практично у такій же редакції це положення було включено до ст. 1029 ЦК України. Виняток склали слова «довірчий» при викладенні термінів та заміна запропонованої назви глави «Довірче управління майном» назвою «Управління майном».

Зазначені зміни викликали бурхливу дискусію у наукових колах, яка триває й досі, щодо фідучіарного (від лат. *fiduciarius* – такий, що укладається на віру, *fiducia* – акт, що ґрунтується на довірі, впевненість, надійність) характеру відносин управління майном. Так, Г. Харченко зазначає, що вилучення з найменування глави 70 ЦК України слова «довірче» ні в якому разі не означає, що відносини по управлінню майном втратили свій довірчий характер. Він наголошує, що наслідки такого кроку досить складно спрогнозувати².

Більш категоричною є позиція І. Венедіктової: «Термін «довірче» в назві інституту довірчого управління майном несе глибоке смислове навантаження, а не є суто номінальним, фіктивним, вказуючи на специфічний характер укладаних правовідносин і відбиваючи їх сутність. Не викликає сумніву той факт, що для фідучіарних угод необхідна висока ступінь моральності громадянського суспільства, з одного боку, і ефективний механізм захисту порушених прав за фідучіарними угодами, з іншого, що також є однією з вагомих причин удосконалити правовий простір нашої держави. За таких обставин аргументи щодо відмови в назві розглядуваної конструкції від терміна «довірче» є необґрунтованими»³.

Р. Майданик, повністю погоджуючись з довірчим характером відносин з управління майном, особливої уваги назві самої договірної конструкції не приділяє, використовуючи термін «договір довірчого управління майном» виключно «для спрощення та відмежування від інших способів управління чужим майном»⁴. Думка Р. Майданика знаходить підтримку в роботах Ю. Курпас: «...вважаємо невдалими запропоноване законотворцями найменування даного договору як «договір управління майном». Термін «довірче», здається, пов'язаний з необхідністю відмежовувати його від інших видів управління майном (наприклад, від управління майном при опіці та піклуванні, управління виконавчим органом юридичної особи, управління майном боржника при банкрутстві)... Таким чином, виходячи з усього вищезазначеного, пропонуємо кваліфікувати договір довірчого управління майном, сконструйований в главі 70 ЦК України, як такий, що має квазіфідучіарний характер...»⁵.

Прихильником фідучіарності договору управління майном в Україні виступає М. Панченко. Основою обґрунтування його позиції є тісний зв'язок між правом довірчої власності та договором управління майном⁶.

Дослідник О. Грейдин, підтримуючи вищезазначені аргументи правників, пропонує законодавчо перейменувати главу 70 ЦК України в «Довірче управління майном»⁷.

Натомість М. Машенко пропонує виключити при позначенні діяльності з управління окремими видами майна (наприклад, фінансовими активами, цінними паперами тощо) слово «довірче» як таке, що не містить спеціального юридичного навантаження, а лише викликає непорозуміння та ускладнює процес унормування цієї діяльності⁸.

Водночас існує й інша думка, згідно з якою договір управління майном варто назвати договором управління чужим майном. Вмотивовується це тим, що у назву такого договору не доречно вводити слово «довірче» і не слід позначати цей вид управління майном як довірче управління, тому що далеко не кожний договір управління майном буде укладатися його учасниками як договір довірчий, тобто як договір із передачею надлишків повноважень від власника майна до управляючого. Такого погляду дотримується М. Слосаревський, який наголошує, що довірчим договором можна вважати лише ті угоди, при укладанні яких один з контрагентів передає іншому повноважень більше, ніж достатньо для досягнення мети угоди, а виконання угоди контрагентом, що отримав зайві повноваження, є справою його сумлінності⁹. До того ж включення слова «довірче» до назви досліджуваної договірної конструкції, на думку автора цього положення, може створити ілюзію її зв'язку з невідомим нашої правової системи інститутом довірчої власності. Щоправда зазначимо, що така позиція була висловлена науковцем ще до прийняття нового ЦК України.

Доводи М. Слосаревського щодо доцільності введення до назви договору управління майном слова «чужим» (чужим майном) з тим, щоб воно, начебто,

буде вказувати на те, що передане управителю майно не переходить до майнової сфери останнього¹⁰, неоднозначно сприйняті науковим загалом. Так, Ю. Курпас небезпідставно вважає ці твердження спірними. На нашу думку, з цим важко не погодитися. Адже, по-перше, вимога, передбачена ч. 3 ст. 1030 ЦК України, щодо обов'язковості відокремлення майна, переданого в управління, від іншого майна управителя шляхом обліку такого майна на окремому балансі, підкреслює неможливість його переходу до майнової сфери управителя. По-друге, про те, що установник, передавши майно в управління, залишається власником такого майна, непрямым чином свідчить і ч. 2 ст. 1038 ЦК України, який зобов'язує управителя повідомляти третіх осіб про свій статус¹¹.

Варто звернути увагу і на розв'язання проблеми фідучіарного характеру відносин управління у юридичній літературі Російської Федерації. Зауважимо, що позиції російських науковців базуються на положеннях ЦК РФ, який оперує поняттям «довірче управління майном». Про це свідчить однойменна назва глави 53 ЦК РФ.

Наголосимо, що й російські науковці не однастайні у підходах до вирішення цієї проблеми. Зокрема, А. Васильченко вказує, що «найбільш частко в рамках фідучії відбувається передача майна в управління»¹². Дана позиція аналогічна висновкам, викладеним у дисертаційних роботах Д. Аляб'єва та В. Горбунова. З. Беневолєнська у своїй концепції управління майном також вбачає довірчий характер досліджуваного зобов'язання: «Довірче управління майном як соціально-економічне явище конституює три основоположні поняття: управління, інтерес та довіра»¹³.

Однак, у російській літературі звертається увага і на те, що недоречно надавати юридичного значення назві відповідного договору у зв'язку з тим, що елемент довіри не є особливістю таких правовідносин. Так, на думку В. Дозорцева, вести мову про «довірчість» стосовно договору довірчого управління доцільно в тому ж розумінні, що і стосовно договору доручення, комісії тощо¹⁴. Науковий інтерес викликає позиція Л. Міхєєвої, яка зазначає, що довіра, як правило, має місце при вчиненні будь-яких правочинів, проте в більшості випадків вона не має правового значення, тобто не відображається на правовідносинах, що виникають. Продовжуючи аналіз цивільно-правових норм, Л. Міхєєва приходить до неоднозначного, на нашу думку, висновку щодо заперечення особисто-довірчого характеру договору довірчого управління майном на підставі того, що не може бути фідучіарних правовідносин у зв'язку, заснованому на оплатному вчиненні дій на користь іншої особи (при цьому в якості прикладу традиційно фідучіарного договору пропонується договір доручення)¹⁵. Проте відповідно до ст. 972 ЦК РФ повірений за договором доручення має право на плату. Отже, як влучно зазначає Ю. Курпас, така ознака, як оплатність, не може вважатись виключно характерною при віднесенні того чи іншого договору до особисто-довірчих зобов'язань¹⁶.

Є. Суханов також критично висловлюється щодо можливості віднесення договору довірчого управління майном до фідучіарних, наголошуючи, що формулювання «довірче» має умовний характер і юридичного значення не має¹⁷. В. Вітрянський звертає увагу на те, що у договорі довірчого управління майном «... мова йде про такий ступінь ризику і таку міру довіри (фактичної властивості), які притаманні й багатьом іншим правовідносинам: покупець, що здійснює попередню оплату, або продавець, який продає велику партію товару у кредит; володілець рахунку та вкладник за депозитом... Тому особисто-довірчий характер правовідносин не може слугувати кваліфікуючою ознакою саме довірчого управління майном»¹⁸.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, вважаємо, що позиція вітчизняного законодавця щодо найменування досліджуваної договірної конструкції як

«договір управління майном» є цілком виправданою з огляду на суперечливість та виключно умовно-теоретичне значення поняття «довірчості», яке загалом притаманне зобов'язальному праву як такому.

Неабиякий інтерес у науці цивільного права викликає і питання правової природи договору управління майном. Зазначимо, що наявне різне бачення цього питання у колі дослідників. Це викликало необхідність класифікувати різноманіття підходів до трактування окресленої проблематики. Так, О. Зайцев, проаналізувавши домінуючі у юридичній доктрині думки з цього приводу, виділяє наступні групи позицій щодо правової природи досліджуваного договору¹⁹:

- речовий характер (прихильником такої концепції є, зокрема, В. Белов);
- зобов'язальна природа (дана позиція знайшла підтримку, наприклад, в роботах Л. Міхєєвої, В. Вітрянського, Ю. Толстого, Ю. Курпас, М. Слюсаревського);
- зобов'язальна природа з речово-правовими елементами (дослідження Д. Аляб'єва, В. Горбунова, Р. Майданика).

Подібної класифікації, дещо доповнюючи її, дотримується і Р. Майданик. Він додатково виділяє в окрему групу позицію вчених, які обґрунтовують паралельне існування довірчої власності та довірчого управління майном²⁰.

На нашу думку, найбільш обґрунтованою та такою, що відповідає положенням вітчизняного законодавства, є концепція зобов'язальної природи договору управління майном. Вмотивуємо це наступними твердженнями.

Як слушно зазначає Ю. Курпас, важливою обставиною, що свідчить про зобов'язально-правову природу прав управителя, є відсутність в законі вказівки про їх речово-правовий характер. Норми, присвячені правам та обов'язкам управителя, розташовані в книзі п'ятій ЦК України «Зобов'язальне право». Проте вони могли б бути віднесені законодавцем і в книгу третю «Право власності та інші речові права» (у випадку притаманності їм речово-правової природи). Положення ч. 2 ст. 395 ЦК України, яке начебто залишає відкритим перелік обмежених речових прав, тим не менш, наголошує на обов'язковості зазначення інших речових прав в якості таких у законі²¹.

Основним аргументом на підтвердження речово-правової природи управління майном прибічники такого підходу вважають наділення управителя повноваженнями вимагати усунення будь-яких порушень його прав на майно, передане в управління, у спосіб, передбачений для захисту речових прав на чуже майно (ст. 396 та ч. 2 ст. 1037 ЦК України).

У такому випадку, на нашу думку, варто переформулювати тезу М. Слюсаревського²². Раціональніше вона б звучала у такій редакції: «робити висновок про те, що управитель набуває на чуже майно право не чисто зобов'язальне, а напівречове право, обґрунтовуючи це тим, що повноваження управителя можуть бути захищені від посягань третіх осіб так званими речовими позовами, так само не вірно, як доводити, що право власності стає напівзобов'язальним тому, що для його набуття використовуються зобов'язально-правові конструкції».

Вважаємо за доцільне солідаризуватися з Ю. Курпас, яка не заперечуючи самого факту наділення управителя речово-правовими засобами захисту, пропонує викласти ст. 396 ЦК України у такій редакції: «Особа, яка має речове право на чуже майном, або особа, яка володіє майном на підставах, визначених законом чи договором, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень глави 29 цього Кодексу»²³.

Для переконливості звернемося до думки Ю. Курпас. Науковець, на наш погляд, акцентує увагу на тому, що «... надання управителю таких засобів захисту має місце в інтересах власника майна (чи вигодонабувача), а не тільки в інтересах управителя. Якщо власник речі використовує речово-правові засоби захис-

ту на свій розсуд, він може і не вдатися до їх здійснення. Управитель же, пов'язаний принципом належної турботливості про інтереси установника чи вигодонабувача, є зобов'язаним вживати всіх можливих заходів по усуненню будь-яких порушень своїх прав (п. 2 ст. 1037 ЦК України). Хоча і присутня ціль захистити права власника на передане майно, ст. 1037 говорить про захист власного права управителя речово-правовими засобами... Таким чином, хоча управитель і захищає інтереси особи, на користь якої здійснюється управління, він так само захищає і своє майнове право на ведення управлінської діяльності за певну плату. Сутність речово-правових засобів захисту полягає в їх спрямованості на поновлення та захист майнових інтересів їх володільця, яким і є довірчий управитель. Він має право, виходячи зі змісту ст. 396, використовувати названі засоби захисту і проти власника, який може безпідставно чинити перешкоди здійсненню управителем повноважень власника. Це є гарантією від необгрунтованого втручання власника в діяльність управителя. Але й в такому випадку, використання речово-правових засобів захисту проти власника також має ціль захистити його інтереси, оскільки законом презюмується, що інтерес власника спрямований на безперешкодне здійснення довірчим управителем дій по управлінню переданим майном, завдяки чому одержується прибуток від довірчого управління. Вищеназвана презумпція інтересу власника може бути відмінена самим власником шляхом реалізації свого права на припинення довірчого управління. Як виключення, використання речово-правових засобів захисту проти власника може переслідувати мету захистити не його інтереси, а інтереси вигодонабувача, якщо він не співпадає з власником. Втручанням власника у здійснення управителем діяльності по управлінню майном можуть порушуватись права вигодонабувача на отримання вигоди від довірчого управління. Таким чином, основна мета надання довірчому управителю названих засобів захисту – це охорона інтересів особи, на користь якої здійснюється довірче управління майном»²⁴.

Л. Міхеєва притримується аналогічної думки, що управитель, за обсягом повноважень наблизившись до власника, не вправі використовувати їх у власному інтересі: інтерес управителя полягає виключно в отриманні ним винагороди за надання послуг з управління майном²⁵.

М. Слюсаревський пропонує схему розподілу інтересів сторін у договорі управління майном: власнику майна – доходи, управителю – винагорода. Однак такого розподілу інтересів можна досягти, лише упорядкувавши досліджувані відносини відповідно до їх зобов'язально-правової природи²⁶.

На підтвердження зобов'язально-правової природи управління майном доречно також зауважити, що на відміну від безстрокового характеру речових прав, управлінню майном характерна строковість. У ч. 1 ст. 1036 ЦК України навіть передбачається можливість обмежити дію договору управління майном п'ятирічним строком.

Таким чином, цивілістична наука та вітчизняне законодавство фактично не залишає нам вибору при відповіді на питання щодо правової природи управління майном. Вони трактують договір управління майном з суто зобов'язально-правовими ознаками.

1. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. – М.: Статут, 2007. – С. 408. 2. Харченко Г.Г. Довірча власність у діяльності трастових компаній та довірчих товариств: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 118. 3. Венедіктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні. – Х.: Консум, 2004. – С. 33. 4. Майданик Р.А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві.

- К.: Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2002. – С. 289. **5.** *Курнас Ю.В.* Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні: Дис... канд. юрид. наук. – К., 2004. – С. 75-76. **6.** *Панченко М.* До проблеми законодавчого регулювання відносин довірчої власності // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 38. **7.** *Грейдін О.* Категория «управление» в гражданском праве Украины // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 7. – С. 44. **8.** *Мащенко М.В.* Господарська діяльність з управління майном: поняття, суб'єкти, види (господарсько-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007. – С. 10. **9.** *Слюсаревський М.М.* Теоретичні проблеми договірної управління чужим майном в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1999. – С. 10. **10.** Там само. – С. 14. **11.** *Курнас Ю.В.* Цит. праця. – С. 76. **12.** *Васильченко А.П.* Понятие и признаки фидуциарных сделок в современном гражданском праве // Актуальные проблемы гражданского права: Сб. статей. – Вып. 11 / Под ред. О.Ю. Шиловцова. – М.: Норма, 2007. – С. 306. **13.** *Беневоленская З.Э.* Доверительное управление имуществом в сфере предпринимательства. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – С. 29. **14.** *Дозорцев В.А.* Доверительное управление имуществом // Гражданский кодекс Российской Федерации. – Часть вторая: Текст, комментарии, алфавитно-предметный указатель / Под ред. О. М. Козырь, А. Л. Маковского, С. А. Хохлова. – М.: КОДЕКС, 1996. – С. 532. **15.** *Михеева Л.Ю.* Доверительное управление имуществом / Под ред. В.М. Чернова. – М.: Юристъ, 1999. – С. 77-80. **16.** *Курнас Ю.В.* Цит. праця. – С. 74. **17.** *Комментарий* части второй Гражданского кодекса РФ для предпринимателей / Под ред. Т. Брагинской, В. Кузнецова, Л. Симохиной. – М.: Фонд «Правовая культура», 1996. – С. 239. **18.** *Витрянский В.В.* Договор доверительного управления имуществом. – М.: Статут, 2001. – С. 16. **19.** *Зайцев О.Р.* Доверительное управление имуществом: общая характеристика // Актуальные проблемы гражданского права: Сб. статей. – Вып. 11 / Под ред. О.Ю. Шиловцова. – М.: Норма, 2007. – С. 353-354. **20.** *Майданик Р.А.* Цит. праця. – С. 300. **21.** *Курнас Ю.В.* Цит. праця. – С. 113. **22.** *Слюсаревський М.М.* Цит. праця. – С. 13. **23.** *Курнас Ю.В.* Цит. праця. – С. 109. **24.** Там само. – С. 111-112. **25.** *Михеева Л.Ю.* Цит. работа. – С. 56-57. **26.** *Слюсаревський М.М.* Цит. праця. – С. 12.